

Xarxes locals per a la millora de les perspectives d'inserció laboral i formativa: el projecte FYEB (Facing Youth unEmployment from its very Beginning)

Local networking to improve training and occupational integration prospects: the FYEB (Facing Youth unEmployment from its very Beginning) project

Sílvia Camps i Soler^a i Salvador Avià i Faure^b

^a Tècnica del Servei d'Educació de l'Ajuntament de Badia del Vallès. A/e: Aviafs@badiadelvalles.net

^b Coordinador de l'Àrea d'Acompanyament a les Persones l'Ajuntament de Badia del Vallès. A/e: Aviafs@badiadelvalles.net

Resum

Descripció d'un projecte reproducible que treballa el canvi d'actituds d'alumnat de dotze a catorze anys amb baixes perspectives d'èxit per mitjà d'un programa integral que millora les competències personals i emocionals usant estris innovadors.

Paraules clau

Adolescents, èxit escolar, projecte de vida, competències personals, escola, vulnerabilitat.

Abstract

FYEB is a replicable program that promotes attitudinal changes in teenagers aged 12-14 with both low school and job success prospects. The programme aims at improving their personal and emotional skills through the use of innovative tools.

Keywords

Teenageers, scholl success, life project, personal skills, school, vulnerability.

Origen de l'experiència

Aquesta experiència és fruit de l'aplicació del programa FYEB, sorgit d'una associació Comenius Regio; Facing Youth unEmployment from its very Beginning (FYEB, en endavant). El FYEB ha estat finançat pel Programa d'Aprenentatge Permanent de la Unió Europea i s'ha desenvolupat a partir a l'associació de diferents institucions educatives de Badia del Vallès, Cerdanyola del Vallès i Portsmouth (Anglaterra). Hi han participat les administracions locals dels tres municipis, els centres d'educació secundària Badia del Vallès i Federica Montseny, de Badia del Vallès; Jaume Mimó i Banús, de Cerdanyola del Vallès, i la Harbour School, de Portsmouth. Com a socis del territori s'hi ha sumat el Consorci per l'Ocupació i la Promoció Econòmica del Vallès Occidental i les entitats sense ànim de lucre Motiv8 i Bivol Trust de Portsmouth. Hi ha hagut la col·laboració científica d'experts de la Facultat de Psicologia de la Universitat de València i de la Facultat de Ciències de l'Educació de la Universitat Autònoma de Barcelona.

El programa té com a finalitat afrontar l'atur juvenil de manera anticipada, a partir del treball sobre el canvi de pautes, actituds i expectatives dels adolescents que incideixen de manera directa en l'abandonament escolar prematur i l'arribada al mercat laboral amb un nivell formatiu i competencial molt baix. L'abandonament prematur es defineix aquí com el fet de deixar l'escola abans de concloure el nivell 3 de la Classificació internacional normalitzada de l'educació (ISCED), és a dir, abans de concloure el segon cicle de l'educació secundària o el seu equivalent en la formació professional (EACEA, 2014).

Sabem que l'abandonament prematur és un dels elements bàsics en la desocupació i la dificultat de recuperació del sistema econòmic davant la crisi, especialment per la manca de mà d'obra formada i la dràstica reducció de l'oferta d'ocupacions no qualificades. Volem, per tant, evitar que els joves es vegin abocats a una situació que els durà a la precarietat laboral i l'atur i que alhora és nociva per a la totalitat de la societat.

Aquest programa d'acompanyament educatiu utilitza de manera conjunta i harmònica diverses metodologies: *mindfulness*, orientació educativa, aprenentatge i servei (APS, en endavant), emprenedoria, treball sistèmic, mentoria i treball comunitari. La implementació del programa persegueix reduir l'abandonament escolar prematur, aconseguir millors resultats educatius, millorar competències personals i actitudinals i, per tant, augmentar les oportunitats d'entrar al mercat laboral.

El programa ha implicat quaranta-set joves de 2n d'ESO (i alguns de primer i tercer). En l'àmbit territorial, ha implicat un nombre important d'agents: en el cas de Badia tenim, per exemple, dos educadors d'adolescents de medi obert, una tècnica d'orientació, una tècnica de dinamització comunitària, una tècnica d'educació i educadors socials d'atenció primària. La majoria dels professionals són psicòlegs o educadors socials. A part, ha mobilitzat diverses persones de les entitats i associacions.

L'objectiu del programa: aconseguir canvis

El programa té com a finalitat aconseguir una sèrie de canvis en els joves, en els seus contextos —famílies, iguals, espais de lleure o esport, ciutat...— i en els professionals i

institucions participants. Aquests canvis, sumats, han de poder millorar les oportunitats del jove pel que fa a mantenir trajectòries educatives de llarg termini i accedir a llocs de treball dignes. Per aconseguir aquests canvis treballarem en quatre àmbits: joves, comunitat, família i professorat.

Pel que fa als joves, el programa cerca la millora del seu procés de desenvolupament i creixement personal i de les seves competències, la creació d'un projecte de vida personal, la millora en la relació amb l'escola i dels resultats escolars, la permanència al sistema educatiu fins al nivell 3 de la ISCED i la participació dels joves en la comunitat.

En l'àmbit comunitari el projecte cerca la coordinació, la coherència i l'eficàcia de les intervencions amb els joves, i la solidaritat i la mobilització de recursos comunitaris cap al jove amb més dificultats.

Quant a la família, el projecte cerca la millora de les competències dels pares en l'acompanyament escolar i personal del jove i la col·laboració entre escola, família i comunitat.

Pel que fa al professorat, el projecte cerca la millor comprensió de les dificultats especials dels joves en situació de vulnerabilitat, la comprensió de l'impacte de les condicions socials en les oportunitats escolars reals d'alumnat i famílies, la integració de noves perspectives i metodologies en el treball quotidià, i l'ús de la xarxa educativa local per millorar l'acompanyament dels nois i noies.

De manera resumida, el programa s'articula al voltant d'un projecte d'Aprenentatge-Servei (APS) central enfocat al servei a persones, creat des de la perspectiva de projecte (emprenedoria) i al voltant del qual se situen diverses accions que afavoriran el creixement personal i el canvi dels joves en les diverses dimensions de la seva experiència. La seva novetat i potència rau en el fet d'introduir línies innovadores de creixement personal (*mindfulness*), basar-se en l'experiència vivencial (APS de servei a persones, mentoria, *mindfulness*), tenir en compte el context (acompanyament educatiu comunitari, treball amb famílies, APS comunitaris) i concebre's des d'una perspectiva integral contextual (articulant intervencions harmòniques i coordinades en els diversos contextos del jove: escola, família, iguals, comunitat).

El projecte ha donat una especial importància a l'avaluació, tant de resultats com de procés, fet especialment important en tractar-se d'un programa innovador i experimental amb la pretensió de poder ser reproduït. L'avaluació havia de garantir la seva aplicabilitat, la seva viabilitat i la seva transferibilitat a altres contextos i territoris.

L'aproximació a l'avaluació, des d'una perspectiva externa, ha permès disposar de dades per validar el disseny del programa i la seva implementació en els diferents contextos en què s'ha desenvolupat. D'altra banda, de manera interna, hem usat una concepció formativa i participativa del procés d'avaluació, entès com una part substancial d'un procés d'aprenentatge col·lectiu. El motiu per usar aquest tipus d'avaluació és generar processos col·lectius d'aprenentatge mitjançant l'ús de mètodes de participació i pràctiques reflexives (García, 2013).

Això s'ha fet amb dos objectius. El primer ha estat permetre identificar i reflexionar sobre les fortaleces i febleses del programa, a fi d'introduir canvis i millores en successives implementacions. El segon, introduir la cultura de l'avaluació i el treball

per evidències demostrades en un medi, l'escolar, no sols poc habituat a fer-ho sinó també refractari. La metodologia seguida en l'avaluació de procés ha estat l'observació participant. Es tracta d'una tècnica d'obtenció i anàlisi de dades en què l'investigador s'integra en l'espai de la comunitat observada, participant en major o menor grau en activitats de la situació social estudiada i observant aquesta situació (Vallès, 2000).

A partir de l'experiència duta a terme, proposem un programa exportable a tota mena de centres de secundària i exposem les característiques bàsiques per a la seva aplicació, que s'implementa en cinc moments.

Primer moment: la introducció del FYEB dins del centre educatiu

El programa es desenvolupa majoritàriament dins del centre educatiu i cal integrar-lo de manera coherent al centre perquè no es converteixi en una acció aïllada i independent a la pròpia dinàmica. Cal tenir en compte tres aspectes imprescindibles per aconseguir aquest encaix: ubicar el projecte dins l'estructura del centre, establir el professorat responsable i reflexionar sobre la cultura de l'organització.

El centre ha de treballar sobre la seva estructura amb l'objectiu d'integrar el FYEB d'una manera òptima en el seu dia a dia. Es recomana que la dedicació setmanal al projecte sigui de sis hores durant tot el curs dins l'horari lectiu dels joves, repartides en funció de les característiques de cada centre educatiu i la seva flexibilitat. Algunes activitats, però, com l'Aprenentatge-Servei (eix 4) o part de l'orientació (eix 3), i el treball amb famílies (eix 5) i la mentoria (eix 6) poden fer-se fora de l'horari lectiu o és possible que ja s'estiguin fent. És important, en tot cas, entendre que l'eficàcia de la intervenció ve donada pel fet de ser un projecte sistèmic que integra, per a cada noi i noia participant, el treball en diverses dimensions. Per exemple, un centre pot tenir ja en marxa un projecte d'orientació prou fort com el que es proposa aquí o estar ja fent APS de durada important. En aquests casos, caldrà harmonitzar les actuacions que ja s'estiguin fent amb les noves, per tal de garantir la coherència i la coordinació dels diferents eixos.

Per tant, podem aplicar diferents versions del programa, amb més o menys dedicació setmanal, o inclouent més o menys eixos. Ara bé, això reduirà gradualment l'impacte del programa.

Un dels primers temors quan es vol implementar aquest programa és el fet que els alumnes que hi participen deixen d'assistir a les sessions ordinàries de treball a l'aula. Però cal tenir en compte que ens dirigim a joves que habitualment no aprofiten les classes. En canvi, a través de la participació en el FYEB adquireixen competències que precisament els facilitaran l'aprofitament del treball en l'aula ordinària.

El professorat que impulsa el programa ha de tenir una sensibilitat especial i motivació cap a l'alumnat en risc d'exclusió social, ha d'estar compromès amb el programa i l'ha de liderar davant la resta de professorat. També cal que tingui competències emocionals, en tant que l'afectivitat desenvolupada pels docents esdevé un factor clau de la motivació educativa i, per tant, de la vinculació dels joves cap a l'aprenentatge (Bernal i Cárdenas, 2009). Un dels punts forts del projecte és precisament la creació d'un vincle fort entre els professors responsables i l'alumnat, un vincle fonamental per als processos de canvi esperats. Es recomana que el nombre de persones responsables

sigui un mínim de dos i que siguin les mateixes tot l'any, per facilitar la coordinació, la coherència i l'establiment de referents clars per a l'alumnat.

L'actitud general de l'equip del centre educatiu i les expectatives i els prejudicis inconscients del professorat sobre l'alumnat, com per exemple l'anomenat *efecte Pigmalión* (Rosenthal i Jacobson, 1968), influeixen en la imatge que els joves desenvolupen sobre si mateixos, sobre el centre, i les seves pròpies expectatives sobre l'educació. El programa FYEB dóna suport als centres en el desenvolupament de pràctiques que ajudin els joves a crear una imatge positiva del centre educatiu, i facilitin que el professorat formuli expectatives positives i les comuniqui, amb l'objectiu d'incidir en la motivació i l'autoestima de l'alumnat. Aquest canvi en la mirada sobre l'alumnat més complicat (però també més vulnerable) és un dels factors que afavoreixen l'establiment de relacions més properes i experiències més humanes i harmonitzadores entre els i les joves i el professorat. L'alumnat acabarà creant una imatge més positiva del centre (i, per tant, de l'educació), fet que l'ajudarà a desenvolupar una actitud d'acomodació davant del centre escolar i el sistema educatiu.

Els joves poden presentar quatre actituds davant de la institució escolar: adhesió, acomodació, dissociació i resistència. La primera d'aquestes és l'actitud que adopten aquells alumnes que conceben el centre com a mecanisme de mobilitat social i comparteixen la cultura del centre. La dissociació és l'actitud d'aquells joves que, tot i compartir els valors culturals amb el centre, no accepten les exigències de l'escola. Aquestes actituds pertanyen, en general, a les classes acomodades. L'acomodació és l'actitud dels joves que no comparteixen els valors culturals, però conceben el centre com un mecanisme de mobilitat social. La resistència és pròpia d'aquells joves que ni comparteixen la cultura ni conceben el centre com un mecanisme de mobilitat social. Aquestes actituds pertanyen a les classes treballadores i a les minories ètniques (Fernández, 1998).

Tot i potser no compartir els valors culturals de la institució educativa, mitjançant una actitud d'acomodació els joves podran concebre l'escola com un mecanisme necessari i bàsic de mobilitat social, desenvolupant actituds proactives davant de les exigències acadèmiques i el desenvolupament de trajectòries acadèmiques de llarga durada.

El FYEB permet als centres altres canvis: introduir el *mindfulness* i altres metodologies de creixement personal tant per a l'alumnat com per al professorat; treballar amb la comunitat, tant amb els projectes d'APS com en les xarxes d'acompanyament educatiu; connectar millor amb les famílies; millorar la comprensió de les problemàtiques socials que incideixen en l'educació, i valorar els talents de l'alumnat i entendre l'alumnat com un recurs molt valuós en la funció educativa, per exemple a través de la mentoria.

Segon moment: característiques i selecció dels participants

El projecte s'adreça a joves d'entre dotze i setze anys i està pensat per aplicar-lo dins de centres escolars, tot i que permetria alguna adaptació (d'impacte més reduït, però) fora del medi escolar. Es recomana aplicar-lo entre els dotze i els catorze anys, ja que és el moment evolutiu en el qual els joves inicien processos d'abandonament escolar

prematur i en la majoria dels països europeus coincideix amb els anys inicials o intermedis de la secundària obligatòria. Tanmateix, és important que cada centre educatiu, en funció de l'estructura del sistema educatiu del país i de les característiques del context i de la comunitat, reflexioni sobre l'edat en la qual s'inicia l'abandonament escolar prematur, i dirigeixi el projecte als joves que es trobin en aquesta franja d'edat.

Com que és un programa que se centra en la promoció de canvis personals, l'adquisició d'instruments d'autonomia, competències i creixement personal pot ser aplicat a tot tipus d'alumnat amb molt bons resultats. Tanmateix, el programa està dissenyat per als joves amb més dificultats en la relació amb l'escola i amb un pronòstic més negatiu respecte al seu itinerari educatiu. Els joves poden presentar totes o bé algunes de les característiques que enumerem, però en principi s'exclouen alumnes amb necessitats educatives especials, que necessiten professionals específics:

- alta desmotivació cap als continguts curriculars;
- desafecció vers el context escolar;
- resultats educatius baixos;
- risc d'abandonament;
- tendència a l'incompliment de normes;
- sense vinculació positiva amb cap adult al centre educatiu;
- competències personals baixes;
- dificultats per trobar sentit al dia a dia;
- consciència emocional baixa, i
- situació social de risc.

S'ha dissenyat un instrument de triatge que ha servit per recollir la mesura en la qual els alumnes presenten les característiques pròpies del perfil al qual es dirigeix el projecte. Per dur a terme la tria de l'alumnat, el professorat responsable del FYEB pot aplicar-lo amb l'ajuda, si s'escau, d'altres professionals que coneguin els joves.

Tercer moment: implementació del programa a l'aula i al territori

El programa FYEB es materialitza realitzant accions que agrupem en sis eixos d'actuació bàsics: l'acompanyament educatiu, el *mindfulness*, l'orientació educativa, l'aprenentatge-servei combinat amb l'emprenedoria, l'acompanyament a les famílies i la mentoria.

Aquests sis eixos configuren una metodologia única en la mesura que totes les activitats d'un eix d'actuació es reforcen i es multipliquen a partir del desenvolupament de les activitats de la resta. Per exemple, s'observa que l'orientació educativa guanya eficàcia i sentit si va acompanyada de tots els agents educatius que formen part del dia a dia del jove (educadors, entrenadors, monitors...); els projectes d'aprenentatge i servei guanyen força si els nois que els protagonitzen fan *mindfulness*, ja que s'hi treballen aspectes molt importants sobre la posició de cadascú al món i a la vida.

Per tant, les actuacions assoleixen un màxim d'eficàcia, sentit i coherència quan els sis eixos d'actuació es treballen conjuntament i de manera sistèmica. Tot i així, es poden fer adaptacions del programa, desenvolupant només alguns dels eixos d'acord amb les característiques del centre, el context i la comunitat, però es perdrà eficàcia.

Eix 1. Acompanyament educatiu al territori

El dia a dia dels joves no es desenvolupa en un únic context: a part de la família i l'escola, els joves participen i formen part de diferents entitats, clubs, institucions i associacions. Per garantir intervencions socioeducatives coherents i eficaces es fa necessari establir un protocol de treball i coordinació entre els diferents professionals i adults presents en l'educació dels nois. La idea és que tots aquests agents estiguin en contacte, reforcin mútuament les seves accions i permetin al tutor del jove tenir accés a les potencialitats i talents que els joves no mostren a l'escola.

L'acompanyament educatiu del jove es materialitza a través de la xarxa educadora al territori i la personalització en el cas de cada jove, seguint els següents passos:

Pas 1. Creació de la xarxa educadora:

El primer que cal fer és identificar la xarxa educadora existent al territori: clubs esportius, associacions de lleure o socials, espais informals, professionals de serveis socials, joventut, gènere...

En un segon moment, caldrà identificar la xarxa educadora personal de cada jove. La xarxa educadora no té un nombre fix de membres. Serà més gran o més petita en funció dels contextos on es desenvolupi el dia a dia de cada jove. D'altra banda, no tots els professionals que formen part de la xarxa tenen el mateix rol en el desenvolupament de les diferents accions.

Pas 2. Identificació del referent educatiu per a cadascun dels joves:

El referent és un adult que, en el moment d'iniciar la intervenció, té un vincle emocional especial amb el jove. El seu paper és el de seguiment i de figura de referència pel que fa a qualsevol qüestió relacionada amb ell. Si en el moment d'iniciar el programa no hi ha un adult referent amb el qual el noi tingui un vincle emocional, cal designar un professional referent i revisar durant el procés la relació per assegurar que s'ha establert una bona vinculació. Aquesta persona pot ser qualsevol membre de la xarxa educadora. L'opció ideal és que sigui el tutor del centre. Durant el desenvolupament del programa es poden afegir membres a la xarxa educativa si s'escau. Un cop s'estableix la xarxa i s'identifica el referent educatiu, cal fer funcionar l'aplicació informàtica «Connecta'm», dissenyat especialment per afavorir aquest treball i que és de lliure disposició pública.

Pas 3. Funcionament a través de l'aplicació informàtica

La coordinació entre tots els agents de la xarxa educativa es pot realitzar a través dels canals habituals, però per optimitzar tant el temps com l'eficàcia, proposem fer-ho a través de l'aplicació informàtica «Connecta'm». L'aplicació informàtica permet recollir les diferents activitats on participa el jove i enregistrar incidències de tots els contextos. També esdevé un canal de

comunicació entre tots els agents que formen part de la xarxa educativa del jove. L'aplicació permet superar els *handicaps* relacionats amb la dificultat per trobar espais i temps per a realitzar reunions, ja que la coordinació i la comunicació per mitjà de l'aplicació informàtica no requereix presencialitat. Tot i l'ús d'aquella aplicació, és important fer reunions presencials quan la situació ho requereixi.

Eix 2. *Mindfulness*

El *mindfulness* és la capacitat de mantenir l'atenció centrada en el present i ser conscient de les experiències que s'estan experimentant en el moment. La pràctica del *mindfulness* s'ha demostrat com a molt eficaç per a millorar el desenvolupament dels joves, ja que té efectes positius sobre la capacitat de concentració, l'autoimatge i la regulació emocional. També es treballen aspectes molt importants com la posició en el món, l'autoconeixement, els valors... que suposen una important oportunitat de creixement personal per a l'alumnat. També, si el professorat participa en les sessions, es reforça el procés de creació d'un bon vincle amb els nois. Els estudis han demostrat beneficis neuronals clars. Com a tècnica fàcilment aplicable, el *mindfulness* aporta moltes eines i recursos als joves i al professorat per controlar l'estrès i tenir autocontrol, entre d'altres, tot i que perquè sigui útil s'ha de practicar. Per aquest motiu és important que es faci un entrenament intensiu a l'inici del programa, i durant la resta del curs es dugui a terme una pràctica regular. L'experiència duta a terme als centres ha estat molt positiva, malgrat les dificultats inicials per part d'uns nois poc habituats a aquesta mena d'activitats.

La proposta que hem portat a la pràctica en aquest eix té tres parts:

Entrenament estàndard en mindfulness:

Els joves fan una sessió setmanal durant nou setmanes consecutives. Durant aquestes sessions es treballen els diferents conceptes teòrics-pràctics més importants en el desenvolupament de la pràctica de *mindfulness*. L'entrenament que es fa és l'estàndard creat per Jon Kabat-Zinn (2005). Aquí cal comptar amb un expert, o millor encara, amb un professor que hagi fet ja l'entrenament. L'expert/a ha de desenvolupar l'entrenament al nivell dels joves, tenint present la seva situació emocional. Potser es requereixen més de nou sessions, ja que l'entrenament pot obrir situacions emocionals complexes que s'han de tancar. Independentment, es recomana que es duguin a terme algunes sessions de recordatori al camp d'un temps, per exemple una cada mes.

Entrenament en mindfulness per a professionals:

Proposem que el professorat responsable del programa al centre, i d'altres docents interessats en la tècnica, també facin l'entrenament estàndard. Aquest entrenament es desenvolupa de manera paral·lela al dels joves i de la mà del mateix expert. Aquest fet permet als docents experimentar en primera persona els beneficis del *mindfulness*, poder aprofitar-los en la pròpia pràctica professional i, alhora, aprendre els

coneixements necessaris per esdevenir experts i dur a terme l'entrenament al FYEB en altres cursos acadèmics, si s'escau.

La pràctica de mindfulness:

Un cop finalitzats els entrenaments, s'establiran rutines de pràctica de *mindfulness* amb els joves. Per exemple, a l'IES Federica Montseny, abans de començar les activitats es feia sonar el bol tibetà i s'utilitzava la tècnica 7/11 (set inspiracions, 11 expiracions). Aquesta pràctica es pot dur a terme en el mateix horari en què es duia a terme l'entrenament amb l'expert, abans de començar cada sessió del programa o bé abans d'iniciar cada sessió d'APS, entre d'altres. Tot depèn de les característiques del grup de joves; per tant, la decisió rau en els professors responsables del programa. En aquestes sessions podria desaparèixer la figura de l'expert i la sessió pot ser dirigida per un dels professors responsables del programa que hagi fet la formació. Es recomana que hi hagi un seguiment i acompanyament de l'expert.

Eix 3. Aprenentatge servei i emprenedoria

L'aprenentatge servei (APS) és una proposta educativa que combina processos d'aprenentatge i de servei a la comunitat en un sol projecte en el qual els participants es formen tot treballant sobre necessitats reals de l'entorn amb l'objectiu de millorar-lo. L'aprenentatge servei permet als alumnes aprofundir sobre els continguts acadèmics adquirits i alhora reflexionar sobre el sentit dels valors personals i adoptar major responsabilitat cívica (Bringle, Hatcher i McIntosh, 2006). Les propostes d'APS ofereixen l'oportunitat de situar als joves en un context nou, en el qual han de posar en joc competències i habilitats diferents de les habituals. A més, el fet de relacionar-se amb el context des d'una perspectiva de servei comunitari i personal permet millorar l'autoimatge i la percepció personal i de la comunitat, i s'adquireix autoestima i sentit.

D'altra banda, l'APS obre als centres la possibilitat de col·laborar amb la comunitat en múltiples direccions, de manera que s'obren oportunitats i es generen nous recursos.

Si combinem el desenvolupament d'aquest tipus de projectes amb l'aplicació de les competències emprenedores en la seva planificació i desenvolupament, facilitarem que els joves adquireixin habilitats relacionades amb la creativitat i la participació molt útils en tots els aspectes personals i laborals. L'APS ha de ser una oportunitat perquè els joves puguin crear, implementar, avaluar i fer un retorn públic d'un projecte. Entenem que aquest factor és fonamental per treure un màxim rendiment de l'acció.

La proposta d'APS ha d'anar dirigida a ajudar els altres, al treball amb persones, a potenciar el desenvolupament de l'empatia, l'autoestima i el creixement personal. Estem parlant de nois habitualment amb molta baixa autoestima, poc acostumats al fet que se'ls valori i a sentir-se útils. Alhora, el contacte amb les persones permet fer sentir als joves una gratificació immediata —immediatesa important en l'adolescència— que facilita un procés de reflexió sobre el sentit de la pròpia vida. Aquest aspecte és molt important, ja que el fet d'experimentar que la vida té sentit és la força motivacional dels individus i una font d'autorealització personal com va afirmar Viktor Frankl (2006). D'altra banda, el fet que els joves trobin sentit a la vida

pròpia facilitarà l'adquisició de competències a l'escola, ja que disposaran d'uns objectius vitals que vincularan amb les exigències acadèmiques del sistema educatiu.

La proposta concreta que cal desenvolupar depèn de les singularitats de cada context, comunitat i centre educatiu, i de les característiques dels joves. Per tant, es poden desenvolupar projectes d'APS en contextos molt diversos, com per exemple, associacions sense ànim de lucre, centres educatius o fundacions privades, entre moltes altres opcions. Un projecte d'APS no té una durada concreta, sinó que depèn novament de les característiques del centre i del grup de joves. Tanmateix, tota proposta d'APS ha de complir els següents aspectes bàsics:

- Durar el temps suficient per a poder permetre als joves participar de totes les etapes d'un projecte d'APS.
- Permetre espais de reflexió per a afavorir l'adquisició i la presa de consciència dels aprenentatges desenvolupats durant el procés.
- Disposar de les següents fases: 1) realització d'un esbós del projecte, 2) establiment de relacions amb els socis del territori, 3) planificació del projecte, 4) preparació del grup, 5) execució del projecte, 6) avaluació, 7) presentació pública dels resultats.
- Utilitzar la metodologia de l'emprenedoria per a dur a terme les fases anteriors.

Totes han de ser desenvolupades pels joves amb el suport del professorat responsable del projecte en tant que aquesta proposta d'APS inclou els principis d'emprenedoria. Es recomana l'ús de dinàmiques grupals per al desenvolupament de totes les fases i les tutories entre iguals per preparar el grup, és a dir, utilitzar l'aprenentatge entre iguals per a assolir els coneixements necessaris per a desenvolupar l'APS.

En el FYEB us proposem que dugueu a terme dues experiències d'APS diferents, tot i que aquest aspecte és modificable d'acord amb les característiques dels joves, el context, la comunitat i el centre educatiu corresponent.

Eix 4. Orientació educativa

Convé no confondre «orientació educativa» amb les indicacions que es donen als alumnes per a l'elecció d'estudis. En aquest sentit, l'European Lifelong Guidance Policy Network» (ELGPN, 2015) defineix l'orientació com «un conjunt d'accions o d'activitats que permeten als ciutadans de qualsevol edat, i en qualsevol moment de les seves vides, identificar les seves capacitats, competències i interessos, per prendre decisions clares, conscients i realistes en matèria d'ensenyament, de formació i de treball, i generar els seus itineraris individuals en l'aprenentatge, el treball i altres espais on aquestes capacitats i competències seran adquirides o utilitzades».

El procés orientador és un procés continuat de caràcter educatiu, d'acompanyament i de guiatge que pretén el desenvolupament òptim dels joves amb vista a la seva realització professional i personal futura. Aquest procés ha d'acompanyar el jove en la construcció d'un projecte de vida personal que inclogui un itinerari formatiu a mitjà i llarg termini, que atorgui sentit als esforços i les obligacions que es desprenen de la tasca educativa i que augmenti la motivació dels joves vers l'educació formal i la

participació comunitària. Així doncs, el centre del procés és el jove més enllà del seu rol com a alumne, i veient-lo com a coresponsable del seu procés d'orientació.

Entenem com a molt important que l'orientació es treballi de manera «infusionada» (Martínez i Arnau, 2015) al llarg de tota l'etapa educativa; és a dir, que en totes les actuacions educatives els docents i agents educatius amb els quals entri en contacte el jove tinguin una visió orientadora de les seves actuacions i facin saber quin és el sentit i utilitat d'aquelles activitats que es desenvolupen. Coherentment, totes les actuacions desenvolupades en el marc del projecte FYEB han d'incorporar aquesta visió de sentit.

Aquests missatges es complementaran i reforçaran amb un programa específic d'orientació en el qual es treballaran els següents continguts:

- L'autoconeixement de l'alumnat (característiques personals, potencialitats, il·lusions, etc.).
- El desenvolupament personal (motivació, autoconcepte i autoestima acadèmica i professional).
- El desplegament de les competències sociolaborals.
- El coneixement de l'entorn formatiu i professional.
- La construcció del projecte de vida personal.

Aconsellem que la introducció d'aquests continguts es realitzi un cop ja s'ha treballat amb el grup aspectes com el *mindfulness* i s'han iniciat les actuacions d'APS, ja que permetrà que el jove pugui tenir una millor aproximació a les qüestions treballades en les sessions d'orientació i relacionar-les amb qüestions pràctiques que el grup ha viscut o està vivint en els altres àmbits. Recomanem dur a terme un total de deu sessions d'orientació, combinant actuacions de caràcter individual amb aquelles grupals.

Eix 5. Acompanyament familiar

És prou conegut que un factor d'èxit educatiu dels joves és la implicació de les seves famílies, però no sempre és possible. Raons com ara situacions familiars complexes, el desconeixement i a voltes la desconfiança de la família vers la institució escolar (i viceversa), el moment evolutiu dels joves, etc., poden dificultar aquesta implicació. Per tot això, la realització d'un acompanyament a les famílies dels joves que participen en el programa esdevé un element fonamental.

Tal com es comentava en l'apartat de cultura de centre, els alumnes i les famílies del perfil educatiu que planteja el FYEB solen presentar una actitud de resistència vers el centre educatiu en tant que no solen compartir ni els valors culturals del centre ni la idea que l'escola esdevé un mecanisme de mobilitat social. Per aquest motiu, cal vetllar perquè els joves presentin una actitud d'acomodació, és a dir, tot i no compartir els valors culturals, concebin el centre com un mecanisme per a assolir els seus objectius vitals. Cal compensar les desigualtats provinents de la diferència de valors culturals entre el centre educatiu i la família i superar aquest *handicap* amb el qual els joves parteixen des de l'inici de l'escolaritat. Acompanyar les famílies en aquest procés és una eina molt útil per a assolir els següents objectius:

- Apoderar les famílies per a assolir la confiança suficient per a afrontar un canvi en el seu model parental.
- Canviar el discurs en negatiu sobre els joves i la funció parental cap a discursos en positiu, tot potenciant el capital personal i familiar que cal aprofitar.
- Conèixer bons hàbits i competències que es requereixen en el moment evolutiu i educatiu dels joves.

Es parteix d'una perspectiva sistèmica i contextual del fet educatiu, en la qual es tenen en compte tots els sistemes en els quals es desenvolupa el jove. Es treballa posant especial èmfasi en la relació entre l'escola i la família i com podem potenciar aquesta relació per a millorar el procés educatiu del jove.

Aquest acompanyament s'estructura en sis sessions grupals, d'una hora i mitja de durada i repartides mensualment on el dinamitzador de les sessions, que aconsellem que sigui un psicòleg familiar, condueix el diàleg amb les famílies per a treballar els diferents aspectes plantejats (dificultats del moment evolutiu, com abordar la relació amb l'escola, projecte de vida...). El suport del grup, la percepció d'afrontar una problemàtica o unes dificultats comunes amb altres famílies i l'oportunitat de compartir solucions i estratègies són els grans motors de canvi i apoderament per a les famílies participants.

S'aconsella que es faci alguna sessió prèvia individual amb les famílies amb l'objectiu de crear un vincle entre la persona responsable de l'acompanyament i les famílies. Un cop creat el vincle s'iniciaran les sessions grupals.

És important que les sessions es treballin com espais d'apoderament de les famílies: la persona que les porti ha de conduir les sessions i facilitar que siguin les mateixes famílies qui, entre elles, vagin trobant les respostes a les qüestions que els preocupen i mobilitzin les pròpies competències. Sessions en format «expert» i «oients» no tindran cap eficàcia a mitjà termini. Per tant, tot i que el contingut de les sessions és important, ho és encara més la manera com es treballa amb les famílies.

Eix 6. Mentoria

Un jove proper és un referent per a l'alumnat, conèixer la seva experiència i trajectòria pot servir de model i mirall per al canvi. És per això que al sisè eix del programa introduïm l'acompanyament des del vessant de mentoria entre iguals.

La mentoria és un procés d'ajuda i guia en l'aprenentatge de coneixements, habilitats i competències i en el desenvolupament personal, social, formatiu i professional, que comporta beneficis per a les dues parts implicades. La relació que s'estableix és voluntària, intencional i exigeix compromís i confiança. També permet desenvolupar el màxim potencial de cadascú, ja que es tracta d'un procés constructiu amb vista a l'optimització dels aprenentatges (García, Romero, Ruiz i Valverde, 2004). De fet, s'ha evidenciat que el fet que un jove pugui establir un vincle positiu amb un mentor millora les seves possibilitats d'èxit tant en l'àmbit social com en l'escolar (Tierney, Grossman i Resch, 1995).

Amb l'experiència de mentoria perseguim:

- Esdevenir una alternativa de creixement i aprenentatge.

- Potenciar l'adquisició i el desenvolupament de coneixements, habilitats i competències a través de l'acompanyament i el guiatge de joves que han viscut experiències similars a les seves.
- Donar suport als joves en l'etapa evolutiva en la qual es troben a partir de les experiències dels mentors.
- Desenvolupar compromís, implicació i col·laboració d'altres agents de la comunitat.

Durant el desenvolupament del programa s'establirà un jove mentor per a acompanyar els joves participants durant tot el procés. Per a establir aquesta relació cal tenir presents els següents aspectes:

- Els mentors poden ser alumnes o exalumnes del centre, companys més grans d'alguna activitat extraescolar, etc.
- És important que siguin menors de 25 anys, ja que els joves han de notar que hi ha una proximitat d'edat clara.
- La proposta i l'elecció del mentor és competència de la xarxa educadora; s'han de tenir en compte les característiques del mentor i del jove.
- La relació de mentoria es desenvoluparà durant el programa per mitjà de trobades informals entre els joves.
- Es durà a terme una supervisió de la relació gràcies al *feedback* que proporcionaran els mentors als tutors referents del jove.

Un cop seleccionats els mentors es farà una trobada amb tots ells amb l'objectiu de dur a terme una explicació del programa, exposar els objectius de la relació i establir els seus drets i deures com a mentors. Si algun centre ho creu convenient, es pot realitzar una petita formació sobre la mentoria.

La proposta de mentoria que es planteja és una trobada setmanal entre mentor/ jove participant, en la qual per mitjà dels interessos i necessitats del jove el mentor es plantejarà diferents accions: suport escolar, realització d'activitats esportives, realització d'activitats lúdiques. Aquest acompanyament estarà en tot moment tutoritzat pel referent del jove participant.

Sempre que sigui possible s'aconsella involucrar el jove mentor en les activitats presents a la resta d'eixos; poder participar d'alguna actuació en el projecte d'aprenentatge servei, acompanyar el jove a conèixer el seu centre educatiu si aquest està estudiant una formació postobligatòria, participar en una part de les sessions amb famílies per a aportar la visió de l'adolescent, etc.

Quart moment: retorn a la comunitat

És important que totes aquelles accions que es desenvolupin en el marc del programa es facin visibles a la comunitat, en particular les vinculades als APS. Així doncs, en el disseny s'ha de tenir en compte i preveure les actuacions de difusió i posada en comú que es duran a terme.

Activitats de difusió:

- Creació d'un bloc en el qual es recullin les experiències; serveix com a aparador i altaveu de les diferents actuacions que es desenvolupen, permet compartir les activitats amb altres companys i amb la família i ofereix l'oportunitat de reflexionar sobre el procés que s'està portant a terme.
- Publicació als diferents mitjans de comunicació locals de les actuacions que s'hi desenvolupen.
- Acte públic de tancament on es presentin les experiències: amb presència de les famílies, les entitats amb les quals s'ha treballat, les autoritats locals i les educatives.

El fet de difondre i compartir amb la resta de la comunitat les actuacions que es desenvolupen és una eina molt potent de canvi en la imatge i percepció que els joves tenen d'ells mateixos, les seves competències i el seu paper a la comunitat. També és un element essencial per oferir a l'entorn proper una nova imatge del jovent i crear així noves relacions.

Cinquè moment: avaluació

L'avaluació és una de les fases més importants en tot programa educatiu en tant que permet valorar l'assoliment dels objectius i prendre decisions sobre la implantació d'aquest. El programa FYEB té un sistema d'avaluació integral, desenvolupat per experts de metodologia de la Universitat de València, que es desenvolupa de manera paral·lela al programa i permet prendre decisions sobre aquest.

És molt important passar bé els qüestionaris als alumnes i, si és possible, individualment, per tal d'assegurar-ne la fiabilitat. El procés d'avaluació té un important potencial de canvi per als nois, sempre que es faci bé. També el té per al professorat i el centre.

El sistema d'avaluació dissenyat utilitza un instrument central, el quadre de canvis, que recull els canvis duts a terme pel noi i el seu context, i deu instruments que ens permeten precisament omplir aquest quadre, incloent els qüestionaris *Mindful Attention Awareness Scale-Adolescents* (Escala d'atenció i consciència plena per a adolescents), *Emotional Intelligence Inventory: Young Version: EQ-i:YV* (Inventari d'intel·ligència emocional per a joves) (Bar-On i Parker, 2000) i *Adolescent Life Goal Profile Scale: ALGPS* (Escala de perfil de l'objectiu de vida de l'adolescent) (Gabrielsen, Ulleberg, Reidulf i Watten, 2012).

Aquesta proposta d'avaluació ens permet que en finalitzar el programa, tinguem una visió clara de com s'ha desenvolupat, així com dels canvis que s'han produït en els joves amb els quals treballem.

Resultats

La percepció dels joves sobre el reconeixement de les pròpies emocions ha millorat després de participar en el programa. En diversos ítems dels instruments d'avaluació emprats, es mostra que el reconeixement d'aquestes emocions és superior en el grup intervenció que en el grup control.

Els joves perceben també que els professors els coneixen a ells i el seu entorn millor, fet que es transmet en una major confiança i obertura del menor cap a la persona de referència. Aquí també hi ha diferències significatives entre els grups d'intervenció i control, i en destaca el millor coneixement per part del professorat de l'alumne i el seu context i el fet de saber aprofitar el que els agrada per motivar-los en l'estudi.

Es destaca la millora del clima de convivència en el centre, una major regularitat en l'assistència i la millora del vincle de l'alumne amb els docents de referència.

Com veiem en la taula resum del qüestionari del tutor (taula 1), podem afirmar que tots els aspectes que fan referència a l'àmbit personal de l'alumne han millorat notòriament. Des de la perspectiva del tutor, la intervenció duta a terme ha suposat una millora de l'atenció, de la capacitat de reconèixer pensaments i emocions, de la capacitat de resposta adient a l'entorn, del control de la impulsivitat, de les competències personals i l'autoestima, de la percepció personal, de la responsabilitat i de les capacitats que permeten convertir un propòsit en realitat.

TAULA 1

ÍTEM	Grup d'intervenció (n = 32)		Prova	
	Mitjana (DT)		t.	p.
	Pretest	Postest		
Atenció	2,25 (.916)	2,94 (1,105)	-4,17	,000
Pensaments i emocions	2,22 (1,008)	3,16 (1,167)	-5,23	,000
Resposta	2,22 (.975)	3,19 (.998)	-5,48	,000
Autoestima	2,31 (.821)	3,22 (1,008)	-4,71	,000
Responsabilitat	2,25 (.762)	2,97 (1,121)	-3,74	,001
Objectius	1,96 (.676)	2,96 (1,172)	-4,99	,000
Propòsits	1,97 (.822)	2,81 (1,120)	-3,75	,001
Treball projecte	2,10 (.607)	3 (.830)	-6,92	,000
Actitud estudi	1,88 (.793)	2,50 (.984)	-3,62	,001
Profit educació	2,20 (.866)	2,96 (1,207)	-3,61	,001
Concessions	2,26 (.859)	3,22 (.974)	-5,57	,000
Conflictes	2,44 (1,423)	2,04 (1,285)	1,55	,133
Rebuig	3,81 (1,210)	3,81 (1,360)	,000	1
Relació	2,42 (.809)	3,58 (1,13)	-6,36	,000
Absentisme	4,26 (1,22)	4,37 (1,27)	-,827	,416
Deures	2,60 (1,080)	2,88 (1,16)	-1,76	,090
Participació	2,19 (.681)	3 (.920)	-5,385	,000
Rendiment	1,89 (.801)	2,26 (1,163)	-1,84	,076
Relació Família	2,70 (1,265)	2,93 (1,269)	-1,44	,161

FONT: Elaboració pròpia.

Per tant, podem afirmar que l'actitud vers l'estudi i la relació amb els seus companys i professors és més favorable i proactiva, indicadors de vital importància per a la consecució dels objectius proposats en aquesta intervenció.

Així mateix, i de manera destacable tenint en compte les característiques pròpies de la població objecte d'aquesta investigació, hi ha hagut diferències estadísticament significatives amb relació a la valoració del professor mentor respecte a la capacitat de planificar i gestionar un projecte senzill, és a dir, trimestral.

D'altra banda, és notori destacar que un 94 % del públic objectiu (que, recordem, tenia un alt risc d'abandonament) ha seguit a l'escola.

Es valora que el projecte ha contribuït a millorar les oportunitats de participació dels joves en el context comunitari, per mitjà del desenvolupament de projectes d'APS en entitats socioeducatives dels municipis. Aquestes entitats valoren que el projecte ha generat una relació simbiòtica, de benefici i reconeixement mutu, particularment pel que fa al treball amb persones grans i amb alumnat amb NEE.

La implementació del projecte en els centres ha permès aplicar metodologies docents que poden ser exportades a altres contextos i alumnat. La flexibilitat del model ha ofert la possibilitat d'ajustar el disseny inicial als seus contextos institucionals i les seves oportunitats, obrint la porta a experimentar i compartir les experiències entre els diferents centres de secundària implicats.

El projecte ha permès que el professorat responsable de l'execució del projecte veiés l'alumnat participant des d'un altre prisma i superés en certa manera els discursos sobre l'*handicap* social i cultural, per avançar cap a una mirada més holística i positiva i la generació d'expectatives positives. Tanmateix, ha posat de manifest la necessitat de millorar la coordinació entre els docents responsables de la seva implementació i la resta de l'equip docent.

El projecte ha facilitat, també, la creació d'un instrument informàtic de seguiment comunitari que podrà tenir un gran paper en la millora de l'acompanyament educatiu dels nois.

Conclusions

El projecte FYEB, tot i ser una intervenció pilot, suposa una oportunitat per treballar perquè es facin transformacions que duguin a canvis en les actituds de nois amb pronòstics molt negatius respecte al seu futur escolar i laboral. Els resultats positius del projecte demostren que el treball sobre competències personals i emocionals és bàsic si volem aconseguir millores en el front acadèmic i que ha de ser anterior (o almenys paral·lel) a les expectatives d'èxit escolar. També ens mostren que aquesta transformació requereix canvis en tots els agents implicats: l'adolescent, l'escola, la família, l'entorn, els iguals. No podem esperar canvis sòlids en els nois i noies si no n'hi ha en el context. La mobilització de tot el context és un dels punts forts d'aquest projecte.

L'oportunitat que suposa per als nois i els centres el fet d'integrar-se en dinàmiques comunitàries (com els projectes d'APS) és també un punt fonamental, tant pel que fa a

l'ampliació dels escenaris educadors com per la introducció de metodologies que afavoreixen projectes reals, amb sentit i amb gratificació.

L'ús d'un element de creixement personal, millora de l'atenció i control de l'estrès com el *mindfulness* és especialment poderós, ja que és útil tant per als nois i com per al professorat.

D'altra banda, cal considerar que els centres consideren que les millores personals atribuïbles al projecte no s'han reflectit amb la mateixa intensitat en l'avaluació dels seus resultats d'aprenentatge. Tanmateix, la millora de les habilitats personals prèvies que el projecte ha contribuït a millorar són condició *sine qua non* per a la millora de l'aprenentatge escolar, tot i que probablement cal més temps per veure'n els resultats. També és cert que en alguns equips docents prevalen criteris d'avaluació centrats en els continguts curriculars en detriment de les competències d'aprenentatge, més valorades pel professorat responsable de la implementació del programa.

Tot i que part dels resultats s'hauran de consolidar i que parcialment tindran resultats a mitjà termini, pensem que el pas pel FYEB de l'alumnat més vulnerable és una gran oportunitat per a joves, centres, famílies i comunitats, de fer canvis que millorin les seves oportunitats i afavoreixin la creació de projectes de vida singulars i itineraris formatius de llarg recorregut.

El programa és fàcil de ser reproduït en qualsevol centre. La guia detallada d'aplicació estarà penjada al blog de les accions educatives de l'Ajuntament de Badia del Vallès.¹

Cal tenir en compte, però, alguns aspectes rellevants que cal tenir en compte per a reproduir el model:

- Cal la implicació de tots els agents des de l'inici.
- Cal un esforç inicial per a treballar la coordinació de tots els agents.
- És important la formació del professorat en les metodologies que cal implementar, en concret APS i *mindfulness*.
- És important que els experts del territori siguin inclosos com a agents facilitadors (per a treballar emprenedoria, per a presentar accions socials, etc.)
- És important informar dins del centre sobre les accions que cal desenvolupar i difondre-les a la comunitat (premsa local, webs, ràdios...).
- El docent responsable del projecte no pot estar sol: cal treballar perquè tot el claustre entengui el projecte i hi estigui implicat.

Es tracta, doncs, d'un programa que adopta la seva màxima potència quan es desenvolupa des d'un treball comunitari i en xarxa amb tots els possibles agents del territori. És important, aleshores, pensar com introduïrem el projecte en el territori i com s'articularà la xarxa. Des d'aquesta perspectiva, la figura dels ajuntaments és cabdal per dinamitzar el treball conjunt, acumular sinergies i optimitzar la intervenció. Els ajuntaments poden aportar els recursos de dinamització de xarxa que són necessaris i els professionals de coordinació.

Agraïments

A Paz Viquer, Pepa Pérez Blasco, Maria Rodrigo (Facultat de Psicologia de la Universitat de València) pel disseny de l'avaluació de resultats; a Maribel Garcia, per l'assessoria de procés; a Màrius Martínez (Facultats de CC de l'Educació de la UAB), i a Elisenda Dalmau i Clara Sanz Escutia.

El projecte ha estat finançat pel programa «Comenius Regio» de la Comissió Europea.

Nota

1. Ballester, M. (2016, maig 23). Projecte Cruïlla: Coneguem empreses del territori. [Entrada blog]. Recuperat el 15 de setembre de 2015, de <https://educabadia.cat/>.

Bibliografia

Ballester, M. (2016, maig 23). Projecte Cruïlla. Coneguem empreses del territori.

[Entrada blog]. Recuperat el 15 de setembre de 2015, de <https://educabadia.cat/>

Bernal, A., i Cárdenas, A. R. (2009). Influencia de la competencia emocional docente en la formación de procesos motivacionales e identitarios en estudiantes de educación secundaria. Una aproximación desde la memoria autobiográfica del alumnado. *Revista de Investigación Educativa*, 27, 203-222.

Brangle, R., Hatcher, J., i McIntosh, R. (2006). Analyzing Morton's typology of service paradigms and integrity. *Michigan Journal of Community Service Learning*, 13, 5-15.

EACEA. (2014). *About the Europe for Citizens programme*. Recuperat el 15 de setembre de 2015, de http://ec.europa.eu/citizenship/about-the-europe-for-citizens-programme/future-programme-2014-2020/index_en.htm

ELGPN. (2015). *European Lifelong Guidance Policy Network*. Recuperat el 15 de setembre de 2015, de <http://www.elgpn.eu/>

- Fernández, M. (1998). *La escuela a examen: Un análisis sociológico para educadores y otras personas interesadas*. Madrid: Pirámide.
- Frankl, V. (2006). *Man's search for meaning: An introduction to logotherapy*. Boston, MA: BeaconPress.
- García, M. (2013) *Absentismo y abandono escolar: La persistencia de una problemática escolar y social*. Madrid: Síntesis.
- García, E., Romero, S., Ruiz, C., i Valverde, A. (2004). Innovación en la orientación universitaria: la mentoría como respuesta. *Contextos Educativos*, 6-7, 87-112.
- Kabat-Zinn, J. (2005). *Coming to our senses: Healing ourselves and the world through mindfulness*. Nova York: Hyperion.
- Martínez, M., i Arnau, L. (2015). *Després de l'ESO què puc fer: Diagnosi i propostes per a l'orientació educativa de 12 a 16 anys*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill.
- Rosenthal, R., i Jacobson, L. (1968). *Pygmalion in the classroom: Teacher expectation and pupils' intellectual development*. Nova York: Holt, Rinehart & Winston.
- Tierney, J. P., Grossman, J., i Resch, N. (1995). *Making a difference: An impact study of Big Brothers Big Sisters*. Filadèlfia: Public/Private Ventures.
- Vallès, M. (2000). *Técnicas cualitativas de investigación social*. Madrid: Síntesis.

Per citar aquest article:

Camps, S., i Avià, S. (2016). Xarxes locals per a la millora de les perspectives d'inserció laboral i formativa: el projecte FYEB (Facing Youth unEmployment From its very Beginning). *Revista Catalana de Pedagogia*, 10, 95-114.

Publicat a <http://www.publicacions.iec.cat>